

УДК 016:821.161.2.09](092)

Михайло Геращенко,
професор КНУКіМ

Людмила Добровольська,
доцент Національного
авіаційного університету

Бібліографічний портрет Миколи Зерова

Аналізується літературна та літературознавча спадщина Миколи Зерова, місце бібліографії в його науковій і творчій діяльності.

Ключові слова: бібліографія, джерелознавча база, літературна та літературознавча спадщина, Микола Зеров.

Про видатного українського літературознавця, перекладача й поета Миколу Костянтиновича Зерова (1890—1937), 120 років від дня народження якого виповнилося нещодавно, вже написано чимало, особливо останнім часом. Незаслужено репресований в 30-ті рр. минулого століття, він тільки зі здобуттям Україною незалежності повертається до нас у всій своїй науковій величчю і, як відзначив дослідник життєвого і творчого шляху Миколи Зерова В'ячеслав Брюховецький, "лише сьогодні можна скласти більш-менш цілне уявлення про трагічну долю цього видатного поета і літературознавця, про його многотрудне і водночас сповнене невтомного творчого дерзання життя" [1].

Портрет цієї людини як вченого, поета та педагога буде неповним, якщо за полем зору дослідників залишиться така тема, як "М. К. Зеров і бібліографія". До речі, про значення книги в його житті та діяльності може свідчити цікава стаття Сергія Білоконя "Микола Зеров і книга", опублікована в першому номері науково-популярного журналу "Книжник" за 1990 р.

Знайомство із літературознавчою спадщиною Миколи Костянтиновича (а це лекції, статті, рецензії, некрологи тощо) свідчить, що така важлива тема сучасного літературознавства та бібліографознавства, як "Українські вчені та бібліографія" без місця в ній Миколи Зерова була б збідненою і неповною, а повернене із забуття ім'я цього славетного українця — не досить рельєфним. Додамо, що історія української бібліографії вивчається студентами у вищих навчальних закладах культури України в контексті з названою темою.

Бібліографія в науковій та творчій діяльності Миколи Зерова займала важливе місце. Ще навчаючись у Київському університеті на історико-філологічному факультеті, він здійснює бібліографічні пошуки для написання своєї курсової роботи. У 1914 р. він блискуче захищає курсову роботу "Літопис Грабянки" як літературне джерело і літературна пам'ятка, яка містить велику джерелознавчу базу, що її використав 24-річний дослідник.

Свою учительську практику впродовж декількох років після закінчення університету він поєднує з журналістською діяльністю. Саме в цей час, — зазначає В'ячеслав Брюховецький, — у ньому прокидається науковець і літературний критик" [1]. Додамо: і не менш вправний знавець бібліографії.

З 1917 р. Микола Зеров починає активно публікуватися у журналі "Книгарь" як постійний рецензент, а рецензії в той час вважались однією з дієвих форм бібліографічної характеристики творів друку. Сам же журнал, що видавався Київським товариством книголюбів, був не лише першим

фаховим виданням під час визвольних змагань українського народу (повна його назва була така: "Книгарь. Літопис українського письменства", що проіснував з березня 1917 р. до вересня 1920 р. — всього 31 номер, журнал Юрія Меженка "Бібліологічні вісті" почав виходити з 1923 р.), а й трибуною для перших спроб державної бібліографічної реєстрації творів друку в Україні (Головна Книжна Палата України, як відомо, була заснована у січні 1919 р.).

Тоді Микола Зеров вже був відомий у наукових колах України як досвідчений літературознавець, і до його послуг звертався не один друкований орган історико-філологічного та книгознавчого характеру. Сторінки "Книгаря" відкривають читачеві активного і вимогливого літературного критика, який упродовж 1919—1920 рр. працює редактором цього видання, часто друкується поряд з такими видатними українськими науковцями, як: Агатангел Кримський, Юрій Меженко, Сергій Єфремов, Микола Плевако, Михайло Сагарда, Юрій Ковалевський, Дмитро Дорошенко та інші. Одна з найвизначніших публікацій Миколи Зерова "Леся Українка. З нагоди нового видання творів" (1919, № 21) була вміщена у відділі "Критика і бібліографія". Вона свідчила про компетентність автора як знаного літературознавця та його вміння бібліографічно оцінити й популяризувати творчий доробок видатної поетеси. Цікаво відзначити, що Микола Костянтинович та його колеги в умовах відсутності такої бібліографічної установи, як Книжна Палата, робили все, щоб "Книгарь" виконував функції і поточного бібліографічного обліку вітчизняної друкованої продукції, правда, не в повному обсязі [2].

20-ті рр. минулого століття, як відомо, були роками духовного ренесансу українського народу, його науки, освіти, культури, літератури. Тоді з'явилося чимало наукових, літературно-мистецьких видань, на сторінках яких порушувались тогочасні актуальні питання, у тому числі й історія та стан літературознавчих процесів у світі та на Україні. Микола Зеров друкував свої праці в журналах "Літературно-науковий вісник", "Життя і революція", "Червоний шлях", "Зоря", "Глобус" та інших, паралельно готуючи збірки поезій, присвячених неокласицизму. Так, на сторінках одного лише літературно-художнього і громадсько-політичного журналу "Життя і революція" (значною мірою заідеологізованого видання), у розділі критики та літературознавства (тут публікувались Юрій Меженко, Павло Филипович, Євген Кирилук та інші) за один лише 1925 р. уміщено 17 публікацій М. Зерова, більшість із яких мала бібліографічний та бібліографознавчий характер. Серед них відгуки на нову збірку поезій Павла Тичини "Вітер з України" (№ 1—2), на

перевидання творів Марка Черемшини (№ 4), на "Буйний хміль" Олександра Копиленка (№ 5) та на "Сотні тисяч сил" О. Слісаренка (№ 5). Бібліографічний характер мали його рецензії на романи "Чорна рада" Пантелеймона Куліша (№ 9) та "Тарас Трясило" Володимира Сосюри (№ 9), а також на епістолярний збірник "З листів Лесі Українки" (№ 12), некролог з бібліографічним насиченням Михайлом Володимира Самійленка (№ 9) та інші.

На сторінках "Червоного шляху" (1926, ч. 4) ним були вміщені статті про Івана Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, зміст яких свідчить про чудове знання автором творчої спадщини письменників, а на сторінках катеринославської "Зорі" у відділі "Критика та бібліографія" Микола Зеров співпрацює з відомим українським бібліографом Михайлом Ясинським, одним із фундаторів вивчення історії національної бібліографії, починаючи з XI ст. і закінчуючи 20-ми рр. XX століття.

Миколу Костянтиновича запросили бути членом редколегії книгознавчого, бібліографічного і літературно-критичного журналу "Голос друку", що виходив у Харкові з 1921 р. Той погодився і активно співпрацював на сторінках цього видання з такими діячами, як Микола Плевако, Олександр Дорошкевич, Григорій Іванець та іншими вченими, опублікувавши ряд рецензій на нові видання творів Тараса Шевченка, Лесі Українки, "Антологію римської поезії" (Микола Зеров був буквально залюблений в античну поезію і був прекрасним її перекладачем).

Микола Костянтинович співпрацював із таким авторитетним фаховим виданням, як згадувані "Бібліологічні вісті" Юрія Меженка. Журнал через відділ "Хроніка" часто сповіщав читачів (як вітчизняних, так і зарубіжних) про підготовку та випуск "Нарисів з історії українського письменства" та "Нарисів з історії нової української літератури" Миколи Зерова (1923. — № 3. — С. 1; 1923. — № 4. — С. 115). Дещо пізніше сам автор опублікував статтю "Мої зустрічі з Г. Нарбутом" (1927. — № 1. — С. 102—105) — це спогади про діячів, які гуртувалися довкола журналу "Наше минуле", про задуми Георгія Нарбуто щодо оформлення української книги тощо. Найцікавішим же виступом науковця з бібліографічної точки зору на сторінках "Бібліологічних вістей" варто вважати його статтю "В справі критично-бібліографічного журналу" (про фаховий журнал "Нова книга". — 1925. — Ч. 4—6) [3]. У ній Микола Зеров ставить питання про необхідність створення критико-бібліографічного журналу в Україні. "З часу припинення "Книгаря" восени 1920 р., — зазначає автор, — і досі справа критично-бібліографічного часопису на Україні все ще не може налагодитися. Так, бо ні "Голос друку", складений в Києві літом 1921 р. і випущений через рік у Харкові, важкий і нерухомий, ні книгоспільчанська "Книга", що замінила його 1923 р., ні "Книга" "Червоного шляху" цієї справи по суті не розв'язали... вони бібліографів та рецензентів коло себе не згуртували, книжкової продукції своїми рецензіями не охопили і, можна думати, не задовольнили навіть своїх колегій" [3, с. 118].

Цитуючи слова Михайла Годкевича, директора Книжної палати України в м. Харкові (після утворення Головної Книжної Палати в м. Києві 1919 р., що проіснувала з січня по листопад), про стан бібліографічної справи РРФСР, Микола Зеров зазначає, що, на жаль, в Україні ця справа поставлена дещо гірше, "і тому треба підтримувати кволі парості української періодичної бібліографії" [3, с. 118].

Працюючи в Київському університеті на посаді професора української літератури (студенти вишу із захопленням сприймали лекції свого улюбленого викладача), він готує цикл лекцій про життя і творчість Івана Котляревського,

Петра Гулака-Артемівського, Євгена Гребінки, Григорія Квітки-Основ'яненка, Амвросія Метлинського, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Якова Щоголіва, Анатолія Свидницького, Павла Тичини, Володимира Сосюри, Максима Рильського та інших, які були насичені величезною кількістю бібліографічних посилань на першоджерела. Основна частина цих лекцій (35) ввійшла до збірника літературно-критичних статей "До джерел" (К., 1926), деякі з них пізніше були опубліковані за кордоном (Німеччина, США, Канада) і лише в 1990 р. повна збірка історико-літературних та літературознавчих праць Миколи Зерова (їхня загальна кількість 45) була оприлюднена київським видавництвом "Дніпро".

Похмурі 30-ті рр. минулого століття не могли не позначитись на життєвій та творчій долі Миколи Зерова. 1935 р. його було репресовано, а згодом — 3 листопада 1937 р. разом з багатьма прогресивними представниками української інтелігенції розстріляно в соловецьких таборах. Ще багато міг би зробити цей вчений в галузі літературознавства, поезики, перекладу, в справі збагачення літературної бібліографії. Але і те, що встиг при житті написати, відредувати та опублікувати Микола Костянтинович Зеров, говорить про нього, як про справжнього вченого, для якого бібліографія мала важливе значення.

Вдячні нащадки не забувають Миколи Зерова, який "мав величезний вплив на суспільну свідомість своєї доби" [4, с. 33]. Зусиллями працівників Національної парламентської бібліотеки України життя та творчість цієї людини знаходить відображення в "Календарі знаменних та пам'ятних дат", у випусках рекомендаційного бібліографічного покажчика "Повернуті імена", у покажчику бібліографічних посібників "Українські письменники". Окремі бібліотеки підготували бібліографічні списки літератури про нього (див., наприклад, "Микола Зеров. Бібліографічний список" обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського. — Хмельницький, 1992. — 1 арк.).

Повна картина життя та діяльності цієї непересічної особистості вітчизняної науки та літератури, славетного уродженця Полтавщини також знайде бібліографічне відображення в оновленому багатотомному біобібліографічному покажчику "Українські письменники", який зараз готується працівниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України при активній підтримці бібліографів Національної парламентської бібліотеки України.

Список використаної літератури

1. Брюховецький В. Шлях на Голгофу. Життєва доля Миколи Зерова / В. Брюховецький // Літературна Україна. — 1990. — 10 трав.
2. Королевич Н. Ф. "Книгарь" через 70 років / Н. Ф. Королевич, Л. Лазерний // Книжник. — 1990. — № 4. — С. 47.
3. Бібліологічні вісті. — 1925. — № 1/2. — С. 118—123.
4. Клещикова В. Микола Зеров: лектура та еволюція творчої свідомості / В. Клещикова // Бібліотечний вісник. — 1998. — № 6. — С. 33—38.

Анализируется литературное и литературоведческое наследие Николая Зерова, место библиографии в его научной и творческой деятельности.

The literary and artistic heritage of Mykola Zerov, a place of bibliography in his research and creative activity are analyzed in the paper.

Надійшла в редакцію 18 жовтня 2010 року